

NELJÄS MIES

Robert
Baer

KGB-myyrän metsästys CIA:n ytimessä

Suomentanut
Mari Janatuinen

A T E N A

Englanninkielinen alkuteos
The Fourth Man – The Hunt for a KGB Spy
at the Top of the CIA and the Rise of Putin's Russia

Copyright © by Robert Baer

Published by Hachette Books, an imprint of Perseus Books, LLC,
a subsidiary of Hachette Book Group, Inc. The Hachette Books
name and logo is a trademark of the Hachette Book Group.

Suomenkielinen laitos © Atena / Kustannusosakeyhtiö Otava 2023

ISBN 978-951-1-46256-9

OTAVA
KIRJAPAINO
Keuruu 2023

Lukijalle	7
Luku 1	9
Luku 2	19
Luku 3	31
Luku 4	47
Luku 5	59
Luku 6	73
Luku 7	81
Luku 8	101
Luku 9	113
Luku 10	143
Luku 11	155
Luku 12	167
Luku 13	183
Luku 14	191
Luku 15	203
Luku 16	211
Luku 17	227
Luku 18	233
Luku 19	239
Epilogi	247
Kuka kukin on	259
Kiitokset	263
Viitteet	265

Lukijalle

Vuonna 1991 KGB pilkkottiin useammaksi virastoksi, ja tärkeintä oli sen ulkomaantiedustelukoneiston erottaminen vastatiedustelusta. Aivan kuten monet venäläiset, saatan tulla kutsuneeksi KGB:n seuraajaorganisaatioitakin vain KGB:ksi. Tarkoitus on helpottaa hahmottamista. KGB on yhtä lailla ajattelutapa kuin organisaatio. Vastaavasti kirjoitan välillä venäläisistä ja välillä neuvostoliittolaisista tarinani kulkiessa ajassa edestakaisin ennen ja jälkeen Neuvostoliiton hajoamisen. Teen myös parhaani välttääkseni byrokraattisia lyhenteitä ja akronymeja, jotka tekevät vakoilua käsittelevistä kirjoista usein raskaita lukea. Nostan käyttämistäni lähteistä esiin kaksi KGB:tä ja amerikkalaisten myyräjahtia käsittelevää teosta, jotka olivat oleellisen tärkeitä tapahtumien ja ajankohtien pitämiseksi järjestyksessä: Milt Beardenin ja Jim Risenin *The Main Enemy* sekä Sandy Grimesin ja Jeanne Vertefeullen *Circle of Treason*. Henkilölähteistäni monet haluavat puolestaan pysyä nimettöminä jo senkin takia, että Neljäs mies -vakoilurikostutkinta on edelleen käynnissä. Olen yrittänyt tavoittaa kaikki tärkeimmät osalliset, mutta kuten kirjassa myöhemmin käy ilmi, monet heistä kieltäytyivät puhumasta asiasta mitään. Ei-julkisten tietojen osalta pyrin parhaani mukaan varmistamaan asian vähintään kahdesta lähteestä. Ja vielä lopuksi: tämä kirja kertoo Neljäs mies -myyrän metsästyksestä nimenomaan CIA:ssa, ei niinkään FBI:ssä, joskin viittaa kyllä myös jälkimmäiseen. Toivoakseni jonakin päivänä joku muu voi kertoa tarinan sen osalta kokonaan.

Koska Neljäs mies -myyräjähdin tutkinta on edelleen käynnissä, tarjosin tätä kirjaa kirjoittaessani sekä CIA:lle että FBI:lle mahdollisuuden poistaa sellaiset tiedot, jotka haittaisivat kumman tahansa organisaation tutkintaa. CIA:sta pyydettiin pieniä muutoksia, jotka mielelläni toteutin. Yksikään muutoksista ei vaikuttanut mitenkään itse tarinaan tai tutkintaa koskeviin johtopäätöksiini.

1

vastavakoilu *subst.* Toiminta, jonka tarkoituksena on pitää viholliset omien seinien ulkopuolella ja saada sisäpuolelle päässeet kiinni.

Moskova, 1992

Kysymys kuului, kuinka löytää Moskovasta KGB:n mies, joka ei halunnut, että hänet löydetään. Hän oli tarkoituksella ollut antamatta Moskovan-puhelinnumeroaan ja -osoitettaan CIA:lle. Häntä ei mainittu yhdessäkään CIA:n Moskovan-hakemistossa. Eikä CIA:sta kukaan todellakaan aikonut mennä KGB:n ovelle häntä kyselemään: CIA halusi puhua hänen kanssaan salaa eikä antaa KGB:lle syytä pidättää hänet vakoilusta.

Miehen löytäminen olisi sitäkin vaikeampaa, sillä Moskovassa CIA oli tiukasti KGB:n tarkkailijoiden ja vastatiedustelun valvonnassa. Vaikka Neuvostoliitto oli romahtanut vuonna 1991, kylmä sota oli julistettu päättyneeksi ja Venäjä oli lännen kanssa samoilla linjoilla (paperilla siis), KGB näki asian toisin. Se ei hetkeksikään lakannut pitämästä Yhdysvaltoja Venäjän vannoutuneena vihollisena ja CIA:ta valmiina sabotoimaan Venäjää kaikin mahdollisin keinoin. Koska CIA:n väellä oli Moskovassa aina varjo perässään, kenen tahansa venäläisen – saati sitten tiedustelupseerin – hyttäminen oli äärimmäisen vaarallista.

KGB-mies, jonka kanssa CIA halusi puhua, oli pitkä, hoikka ja viiksekäs, syntyjään georgialainen Aleksandr Ivanovitš Zaporožski. Hän oli liittynyt KGB:hen vuonna 1975 ja toiminut siitä asti sen ulkomaantiedustelupalvelun eli ensimmäisen pääosaston vastatiedusteluosastolla. Kun Jeltsin hajotti KGB:n vuonna 1991, Zaporožskin työnantajan uudeksi nimeksi tuli SVR.

Vaikka Zaporožski piti itseään CIA:n kanssa tekemisissä ollessaan ennemmin avunantajana kuin vakoojana – tai agenttina, kuten CIA heitä nimittää – hän oli alkanut heitellä kiinnostavia vinkkejä Yhdysvaltain tiedustelussa toimivista KGB:n kaksois-agenteista. CIA:ssa ja FBI:ssä Zaporožskista tiesi vain muutama henkilö, ja he käyttivät hänestä nimeä Max.

Ensimmäisen kerran CIA oli törmännyt Maxiin Itä-Afrikassa vuonna 1988. Tuolloin Max oli yrittänyt värvätä kömpelösti paikallisessa Yhdysvaltain suurlähetystössä toimivan amerikkalais-virkailijan. Kun suurlähetystön virkailija ilmoitti Maxin epäilyttävästä lähestymisestä CIA:lle, siellä katsottiin parhaaksi ilmoittaa Maxille kasvatusten, että tämän tuli ottaa etäisyyttä. Etukäteen laaditun suunnitelman mukaan CIA:n tiedusteluvirkailija – agenttien yhdyshenkilöksi koulutettu *case officer* – Mark Sparkman ilmestyi yllättäen paikalle, kun Max oli illallisella lähestymänsä lähetystövirkailijan kanssa. Virkailija poistui saman tien ja jätti Maxin ja Sparkmanin jatkamaan ateriaa. Max jatkoi silmää räpäyttämättä ja kertoi tietävänsä tarkalleen, missä Sparkman on töissä – CIA:ssa. Maxia Sparkmanin ilmestyminen ei kuitenkaan tuntunut häiritsevän, tapahtumien saama käänne tuntui ennemmin huvittavan häntä. Miksi pilata ilta pakenemalla?

Se, että Max tiesi Sparkmanin olevan CIA:n miehiä, ei tullut yllätyksenä. Itä-Afrikan valtio, jossa Sparkman oli tuolloin komennuksella, oli Neuvostoliiton kuuliainen liittolainen ja piti KGB:n ajan tasalla maahan lähetetyistä amerikkalaisviranomaisista. Maxin ja Sparkmanin ensimmäisen tapaamisen olosuhteet eivät nekään olleet järin poikkeukselliset. Afrikassa KGB:n ja CIA:n

välisen toiminnan pelisäännöt luotiin pitkälti tilanteen mukaan. Vastapuolet saattoivat olla toistensa kanssa tekemisissä silkkaa pitkästymistään, minkä tahattomana seurauksena Afrikasta tuli oiva metsästysalue sekä CIA:lle että KGB:lle. Jos joku venäläinen halusi loikata tai tarjoutua vakoilemaan CIA:lle, hän tiesi tarkalleen, kenen ovelle koputtaa – ja sama päti myös toisin päin.

Max ja Sparkman eivät suinkaan olleet yksin tällä ensimmäisellä tapaamisellaan. Maxin tehtäviin kuului myös vakoilutaitojen opettaminen paikalliselle tiedustelupalvelulle. Osana koulutusta Max oli määrännyt tuona iltana peitetehtävissä toimivan ryhmän levittäytymään ravintolaan ja tarkkailemaan huomiota herättämättä hänen illallistaan amerikkalaisen lähetystövirkaileijan kanssa. Paha sanoa, mitä he mahtoivat miettiä kutsumattoman amerikkalaisen ilmaantuessa yhtäkkiä paikalle, mutta koska Max ei tuntunut panevan sitä pahakseen, hekin antoivat asian olla.

Sparkman arveli nyt tärpänneen juuri siksi, ettei Max ollut kadonnut paikalta saman tien, mikä olisi ollut tällä tavoin yllätetty KGB-upseerin normaalimenettely. Sen sijaan he istuivat seuraavat pari tuntia juttelemassa – erikoista kyllä – vanhoista kylmän sodan aikaisista asioista. Sparkmanin rento etelävaltiolainen charmi auttoi silottelemaan ensimmäisen tapaamisen rosoista outoutta ja tekemään illasta mukavan. Aterian päätteeksi he sopivat pitävänsä yhteyttä. Kun Max kiihdytti vauhdilla pois pysäköintialueelta, Sparkman tiesi hänen mielessään kuohuvan. Max ei todellakaan ollut tyyppinen niukkasnainen ja seipään niellyt KGB-mies.

Kun useampi CIA:n agenttiyhdyshenkilö oli tavannut Maxin, hän alkoi jossakin vaiheessa vihjailla, että hänen tiedustelupalvelullaan oli Yhdysvaltain tiedustelussa kaksi kaksoisagenttia. Hän ei tiennyt heidän oikeita nimiään, mutta oli kuullut toisen toimivan CIA:ssa ja toisen FBI:ssä. Hän oli nähnyt heitä koskevan kansion kollegansa pöydällä. Hän tiesi jopa, missä kassakaapissa sitä säilytettiin, mutta hänen ei ollut mahdollista saada sitä käsiinsä.

KGB:n maailmassa uteliaisuus saattoi olla varsin kohtalokasta. Siitä Max oli kuitenkin täysin varma, että kaksoisagentit toimivat edelleen tehtävissään ja hänen ymmärtääkseen myös paljastivat salaisuuksia. Max ilmoitti myös koodinimet, joita KGB näistä kahdesta Yhdysvaltain tiedustelussa toimivasta agentistaan käytti. (Olisin maininnut koodinimet tässä, mutta CIA pyysi jättämään ne pois.)

Tulee muistaa, että Max esitti väitteensä Yhdysvaltain tiedustelussa toimivista kaksoisagenteista vuosia ennen kuin CIA:n ja FBI:n vakoojanmetsästäjät päättelivät heitä olevan. Vuosina 1985 ja 1986 CIA oli menettänyt venäläisiä agentejaan järkyttävällä, selittämättömällä tavalla. Monet olivat kyllä epäilleet syyksi myyrää, mutta teorian tueksi ei ollut löytynyt vedenpitäviä todisteita.

Sparkmanin esimiehenä Itä-Afrikassa toiminut CIA:n asemapäällikkö – mies, jonka rinnalla minäkin olen työskennellyt – ei ollut vakuuttunut Maxin aitoudesta. Ei ainakaan aluksi. Asemapäällikkö oli vanhan koulukunnan miehiä, kylmän sodan veteraani, joka oli nähnyt ja kuullut KGB:n disinformaatiokampanjoita riittämiin suhtautuakseen Maxiin varauksella. Hänen kantansa oli, että kunnes Max selvästi siirtyisi toiselle puolelle ja alkaisi toimittaa kaksoisagenteista tiukkaa tiedustelutietoa, häntä pidettäisiin CIA-termein ”harhauttajana”: Venäjän tiedusteluviranomaisten ohjaamana kolmoisagenttina, jolla pyrittiin saamaan CIA vainoharhaiseksi sen etsiessä kuumeisesti sisälleen pesiyntä vihollista. Harva asia ilahduttaa KGB:tä niin kuin Langleyn ilmapiirin pilaaminen hämmennystä aiheuttamalla.

Reiluuden nimissä minun on todettava, ettei CIA käsitellyt Maxia kovinkaan hienotunteisesti. Eräskin agenttiyhdysmies, joka lähetettiin Itä-Afrikkaan häntä tapaamaan, oli todellisen anteeksi pyytelemättömän mulkun maineessa – täydestä syystä. Max inhosi miestä alun perinkin ja lorui kaikenlaista ihan tahallaan. Turha varmaan sanoakaan, ettei asemapäällikön mielipide Maxista tästä parantunut. Eikä Langleyn: Maxin jutussa toiminut

tiedustelutyöntekijä oli samaa mieltä. Hän kertoi minulle, ettei koskaan tiennyt, milloin Maxiin voi luottaa. Asiaa ei myöskään auttanut, että kun Max sai siirron takaisin Moskovaan, hän kieltäytyi kategorisesti kontaktista. CIA ei siitä juuri välittänyt. Venäläisen agentin tapaaminen Moskovassa on jo sinällään vaarallista, varsinkin jos ei voi tietää hänen varmasti noudattavan CIA:n ”kiellettyjen alueiden operaatioissa” edellyttämää tiukkaa kurinalaisuutta, niin sanottuja ”Moskovan sääntöjä”: pikkutarkasti laadittuja vakoilun toimintataktiikoita, joiden avulla toimia KGB:n kotkansilmän alla kiinni jäämättä.

Maxin uskottavuutta koskevat epäilyt eivät johtuneet vain hänestä itsestään jo siksikään, ettei hänelle koskaan järjestetty kunnollista kuulemistä, jossa häntä olisi vaadittu kuvailemaan tarkalleen, missä olosuhteissa hän oli saanut tietää kahdesta amerikkalaisesta kaksoisagentista. Jos agenttia kuullaan ohimennen, etenkin yhtä varautunutta KGB-upseeria kuin Max, seuraa siitä väistämättä väärinkäsityksiä ja vääriä vihjeitä. Maxin omalaatuisuus ei myöskään ole mitenkään poikkeuksellista agenteille, etenkin agenteista parhaille – heillä on usein omat psykologiset erikoisuutensa. Vaikka agentin yhdyshenkilö toivoisi agenttinsa saapuvan jokaiseen tapaamiseen salkku täynnä salaisia asiakirjoja ja katoavan sitten ääneti yöhön, käytännössä agentit ovat usein ailahtelevaisia ja epäluotettavia.

Sitä paitsi: Jos Max todella uskoi tiedustelupalvelunsa soluttautuneen CIA:han, hänellä oli täysi syy pitää CIA etäällä. Hän tuli oppineeksi kantapään kautta kovan läksyn: hänen olisi pitänyt alun perinkin paeta CIA:ta täyttä laukkaa. Ainakin hänellä oli riittävästi tervettä järkeä olla tapaamatta CIA:ta Moskovassa, kun hänet oli siirretty Itä-Afrikasta takaisin sinne.

Max olisi todennäköisesti pantu hyllylle odottamaan ja lopulta hän olisi päätynyt arkistoihin, jos FBI ja CIA eivät olisi tulleet siihen johtopäätökseen, että CIA:n Venäjän-toiminnoissa tosiaan oli kaksoisagentti. Vuonna 1992 FBI ja CIA olivat saaneet

yhteistyössä kasaan tarpeeksi todisteita laatiakseen luettelon epäillyistä. Joukossa oli ennen kaikkea yksi nimi, joka sopi kaksoisagentin profiliin mitä parhaiten: CIA:n agenttiyhdistymies Aldrich ”Rick” Ames. Hän oli saanut käsitellä CIA:n ja FBI:n vuosina 1985–1986 menettämien venäläisten agenttien tietoja, mutta erityisesti tutkijoiden mielenkiinnon herätti se, että hän oli ostanut arvokkaan talon käteisellä. Ongelmana oli, että epäiltyjä oli Amesin ohella yhteensä yli kaksisataa, ja vaikka CIA:n vakoojanmetsästäjät pitivät juttua Amesin osalta selvänä talon ja Amesin persoonallisuustekijöiden pohjalta, FBI:llä oli oltava todisteita Amesin kontakteista Venäjän tiedusteluun ennen kuin se pystyisi käynnistämään täysimittaisen tutkinnan. Koska Amesia tuskin saataisiin kiinni hänen tavatessaan venäläistä kontaktiaan, Maxin toivottiin olevan avuksi. FBI ilmoitti CIA:lle tylästi, että jos CIA ei saa Maxia käsiinsä Moskovassa, FBI kyllä saa.

Koska CIA ei tiennyt lainkaan, kuinka päästä jälleen kontaktiin Maxin kanssa, se ei voinut kuin odottaa onnekasta sattumaa. Ja ihme kyllä, sellainen koitti, kun CIA:n Moskovassa-aseman päällikkö Dave Rolph oli ”yhteistyötapaamisessa” venäläisten tiedustelukollegojensa kanssa. Kokouspaikkana Moskovassa oli kolikko herraskainen talo, jossa oli aikoinaan asunut Stalinin entinen turvallisuuspäällikkö, psykopaattinen joukkomurhaaja Lavrenti Berija. Nämä satunnaiset yhteistyötapaamiset olivat aina silkkaa ajanhukkaa, sillä venäläiset kieltäytyivät luovuttamasta mitään, mitä olisi voinut pitää hyödyllisenä tiedustelutietona. Eikä CIA:kaan ollut juuri sen anteliaampi. Tätä leikkiä haluttiin kuitenkin pitää yllä kylmän sodan jälkeen, joten teeskentely jatkui.

Kerran Berijan talolla Rolph hämmästyí huomattessaan, että Max oli paikalla kirjaamassa muistiinpanoja. Heti asemalle päästyään Rolph sähköitti Langleyhin ja pyysi ohjeita. Langley vastasi ohjeistamalla Rolphia sujauttamaan Maxille seuraavalla tapaamisella huomaamatta lappusen, jossa ehdotettiin tapaamista

jossakin muualla kuin Berijan talolla, jossakin syrjäisemmässä paikassa Moskovassa. Moisen riskin ottaminen, paperilappusen sujauttaminen venäläiselle tiedustelutoimijalle hänen kollegojensa läsnä ollessa, oli lievästi sanottuna erittäin epätavallista. Rolphin mielestä se oli kahta oudompaa, koska kukaan ei ker-tonut hänelle, miksi Langley'n oli niin tärkeä päästä puhumaan Maxin kanssa kahden kesken. Normaalisti CIA-aseman päällikkö saa tiedon kaikesta, mitä Langley hänen tontillaan puuhaa. Rolph oli ollut armeijan erikoisjoukoissa ja CIA:ssakin jo riittävän pitkään, jottei enää yllätynyt sen erikoisista toimintatavoista, joten hän ei kysellyt vaan totteli esimiestään. Nyt hänen piti ratkaista, miten hoitaa moinen silmänkääntötempu.

Seuraavassa Berijan talon tapaamisessa Rolph ja Max osuivat onnekaasti kahdestaan ikivanhaan ja huteraan hissiin, ja Rolph tyrkkäsi paperilapun Maxin käteen. Max ei sanonut mitään, laittoi sen vain taskuunsa.

Max ei koskaan tarttunut Rolphin tarjoukseen.

Langleyllä oli edelleen FBI niskassaan, joten alkuvuodesta 1993 se päätti kutsua venäläiset tiedusteluvastinparinsa konferenssiin Washingtoniin. Varhaisina, optimistisinä vuosina heti Neuvostoliiton romahtamisen jälkeen tällaiset vierailut olivat varsin säännöllisiä. Tällä kertaa Langley uskaltautui toivomaan, että venäläiset mainitsisivat myös Maxin kutsuttavien joukossa. Kaikkien yllätykseksi salama todella iski kahdesti samaan paikkaan, ja Maxin nimi oli mukana listassa.

Kaikista Itä-Afrikassa tapaamistaan CIA:n kontakteista Max oli tullut erityisen hyvin juttuun Dick Corbinin kanssa. Corbin, vanha Neuvostoliiton tuntija, oli nyt komennettu Langleyhin vastatiedustelutehtäviin. Hän oli lyhyt ja jäntevä, urheilullinen ja suorapuheinen mies, josta pitivät kaikki – erityisesti venäläiset. Hän oli oppinut puhumaan venäjää sujuvasti työskennellessään NSA:ssa, National Security Agencyssä eli Pentagonin salakuuntelu- ja tiedusteluosastolla. Langleylle oli tärkeämpää, että hän lukeutui

niihin vain noin kymmeneen ihmiseen CIA:ssa ja FBI:ssä, jotka olivat täysin perillä CIA-myyrän jahtaamisesta, eli yksi harvoista, jotka tiesivät tarkalleen, miksi Maxin saamiseksi Washingtoniin oli laadittu näin laajamittaisia suunnitelmia.

Useimmilla amerikkalaisilla osallistujilla Rolph mukaan lukien ei ollut mitään käsitystä, miksi Corbin oli paikalla. Koska Corbin ei tuolloin työskennellyt Venäjän parissa, hänen osallistumisessaan ei tuntunut olevan järkeä. Toisaalta taas he osasivat olla kysymättä. Venäjää koskeissa operaatioissa yleinen toimintamalli oli varsin kategorinen: ei puheita, ei kysymyksiä. Vasta vuosi myöhemmin Rolph sai selville, että oli tietämättään ollut mukana Amesin metsästyksessä.

Nyt kun Venäjän tiedusteluvaltuuskunta oli saatu Washingtoniin, Max piti vielä saada erilleen kollegoistaan. Perestroikasta ja Neuvostoliiton romahtamisesta huolimatta Venäjän tiedusteluupseerit pitivät ulkomaanmatkoillaan toisiaan tarkoin silmällä, panivatpa joskus jopa turvamiehen vahtiin hotellinsa käytävälle. Usein heidät pakotettiin jakamaan huone kollegansa kanssa, jotta voitiin varmistaa, ettei kukaan luikahtanut ulos keskellä yötä. CIA:n osallistujat näkivät Maxia konferenssipöydän ääressä ja sosiaalisissa tapahtumissa, mutta he eivät onnistuneet saamaan Maxia sivummalle kahdenkeskisiä keskusteluja varten. Heidän oli tyydyttävä lyhyisiin keskustelunpätkiin käytävillä ja portaikoissa. Myyräjahtitiimin tutkinnanjohtaja CIA:n puolella, Jeanne Vertefeuille, pystyi vaihtamaan Maxin kanssa pari sanaa, kun kokoukset siirtyivät Washingtonista arvokkaaseen Greenbrierin luksuscohteeseen Länsi-Virginian White Sulphur Springsiin. Max ei kuitenkaan sanonut mitään Yhdysvaltain tiedustelussa toimivista kahdesta KGB:n kaksoisagentista.

Vasta kun Corbin vei Maxin kalaan hyvin varhain eräänä sateisenä, viileänä aamuna, Max pudotti pomminsa: venäläinen tiedustelukollega Juri Karetkin oli matkustanut Caracasiin tapaamaan CIA:n kaksoisagenttia. Corbin ei ollut uskoa korviaan. Nyt Max

antoi ensimmäistä kertaa käyttökelpoista tiedustelutietoa, joka voitaisiin ehkä myös vahvistaa toisaalta. Vaikka Max ei edelleenkään tiennyt kaksoisagentin todellista nimeä, Caracas-johtolanka riitti FBI:lle: nyt se pystyi yhdistämään Karetkinin matkojen ajankohdat Amesin matkoihin. Tämä riitti myös tuomarille, joka antoi FBI:lle luvan murtautua salaa Amesin kotiin tekemään kotietsinnän. FBI löysi kiistattomia todisteita, että Ames oli Venäjän kaksoisagentti, ja pidätti hänet 21. helmikuuta 1994. Pian tämän jälkeen FBI sai hänet myös tunnustamaan. Hän myönsi paljastaneensa vuonna 1985 noin kymmenen CIA:n ja FBI:n neuvostoagenttia. Hän oli tehnyt sen rahan takia, kaupitellut CIA:n kruununjalokivet suodakseen itselleen uuden Jaguarin ja avaran talon esikaupunkialueella. Tästä maanpetoksesta CIA ei ole koskaan täysin toipunut – ei edelleenkään.

Yksi Maxin tarinan osoittama seikka on se, että vanhassa vakoiluviisaudessa on perää: vakoojan napatakseen on itsekkin oltava vakooja. FBI ja CIA eivät ole koskaan julkisesti tätä myöntäneet, mutta Maxin antama Caracas-vihje oli ratkaisevan tärkeä Amesin kiinni saamiseksi. Kaikkien tulevien myyräjahtien kannalta oli merkityksellistä, että Max muuttui yhdessä yössä epäilystä harhauttajasta parhaaksi vastatiedusteluagentiksi, joka CIA:lla ja FBI:llä on koskaan ollut. Mitä tahansa sanottavaa hänellä venäläisistä kaksoisagenteista olikin, se piti ottaa äärimmäisen vakavasti, olipa kyseessä FBI tai CIA. Ja sanottavaa riitti.

Kukaan haastattelemistani ei muista tarkkaa ajankohtaa, mutta jossakin vaiheessa Max esitti vielä sensaatiomaisemman väitteen: CIA:ssa oli toinenkin KGB:n kaksoisagentti, korkearvoisempi ja paremmissa asemissa kuin Ames. Koska useita selittämättömiä paljastumisia ei voitu panna Amesin tiliin, CIA ja FBI käynnistivät lähes kolme vuosikymmentä kestäneen jähdin, jolla etsittiin uutta KGB:n lähdeä CIA:n sisäältä.

Aluksi vakoojanmetsästäjät nimesivät tämän Maxin mainitseman uuden CIA-kaksoisagentin ”isoksi jutuksi”. Ajan mittaan

jotkut alkoivat puhua hänestä ”neljäntenä miehenä” Venäjän-
operaatioiden kolmen muun kuuluisan kaksoisagentin jälkeen;
kiinni olivat jo jääneet Ames, CIA:n Edward Lee Howard sekä
FBI:n erikoisagentti Robert Hanssen. Howard loikkasi Venäjäl-
le vuonna 1984, ja Hanssen pidätettiin vuonna 2001. Kaikkien
kolmen kävi lopulta huonosti: Ames ja Hanssen istuvat nyt elin-
kautista vankilatuomiotaan. Howard taittoi jotenkin niskansa
Moskovassa.

Neljättä miestä taas ei ole koskaan julkisesti nimetty saati ase-
tettu syytteeseen vakoilusta, ja tähän päivään asti hän on Yhdys-
valtain vastatiedustelun Graalin malja. FBI on edelleen riittävän
vakuuttunut Neljännen miehen olemassaolosta jatkaakseen tut-
kintaa. Vastassa on vain ollut joku, joka on tiennyt, miten peliä
pelataan, jos sen haluaa voittaa.

2

Tarve tietää -periaate *subst.* Tiedonsaantioikeus vain, jos se on tarpeen tehtävien suorittamiseen. Ts. salaisuuden rajoittaminen mahdollisimman harvojen tietoon.

Langley, Virginia, 1996

Muutama vuosi tämän jälkeen maaliskuussa 1996 sain aavistuksen siitä, mitä oli kaiken aikaa käynnissä, kun minut kutsuttiin pomoni Bill Lofgrenin kanssa Valkoiseen taloon syystä, jota en nyt enää muista.

Lofgren johti tuolloin Langleyssä operatiivista osastoa, joka oli vastuussa CIA:n asemista entisen Neuvostoliiton ja Itä-Euroopan alueella. Minä valvoin hänen komennossaan olevia asemia Keski-Aasiassa ja Kaukasuksella. Tuohon aikaan tehtävämme oli lähinnä hurmata KGB:stä juontuneet uudet tiedustelupalvelut ja saada ne vakuuttumaan, ettemme enää ole vihollinen. En voi väittää meidän tässä onnistuneen – CIA:ssa ei juuri opeteta miellyttämään.

Olimme Lofgrenin kanssa molemmat olleet mieluummin kentällä pitämässä yhteyttä agentteihin, mutta yritimme ottaa välikomennuksistamme Langleyhin kaiken irti. Olimme

kumpikin kotoisin Coloradosta, ja Lofgren arvosti tapaani sanoa suoraan eikä yrittää mielistellä häntä kieli ruskeana. Olimme olleet puoli maailmaa kattaneella pitkällä matkalla, jolla olimme lentäneet pääjohtajan Gulfstreamilla, ja matkaan oli liittynyt paljon myöhään venyneitä diplomatiatyyppejä kokouksia. Olin tainnut suoriutua hyvin, koska minun katsottiin ansaitsevan jonkin verran luottamusta – no, ainakin sen verran, mitä vakoojat yleensä toisiinsa luottavat. Meitä yhdisti myös taistelu tuulimyllyjä vastaan. Vaikka emme sitä koskaan juuri tässä muodossa ilmaisseetkaan, me halusimme molemmat aina saada selville totuuden – jopa Langleyyn suljetuissa ympyröissä, joissa se ei aina ollut helppoa.

Ajaessamme George Washington Parkwaytä takaisin Langleyhin Lofgren ilmoitti yhtäkkiä, että hänelle riitti – hän aikoi jäädä eläkkeelle. Hän selitti, että koska hän oli mennyt uudelleen naimisiin ja saanut toiseen kertaan lapsia, hän tarvitsi sekä eläkkeensä että uuden työpaikan voidakseen tarjota lapsilleen koulutuksen.

”On kuitenkin yksi keskeneräinen juttu, joka vaivaa minua”, hän totesi miltei itsekseen. Odotin hänen selittävän, mistä oli kyse, mutta hän vaikeni, selvästikin mielti, miten paljon hän voisi sanoa.

Kun hän kääntyi pysäköintialueelle CIA:n päämajan viereen, hän totesi: ”Meillä on vielä yksi.”

”Yksi mikä?”

”KGB:llä on joku tuolla rakennuksessa. Tuolla ylhäällä.”

Lofgren osoitti kohti päärakennuksen seitsemättä kerrosta, missä CIA:n johto istui. Sieltä oli paras näköala yli Potomacjoen, kuten odottaa saattoi.

Typeryyksissäni katsoin ylös – ihan kuin olisin voinut odottaa jonkun uuden Amesin katsovan sieltä alas meihin päin.

Tietenkin olin varsin kiinnostunut tietämään, mistä helvetistä hän oikein puhui, mutta Amesin paljastumisen jälkeen CIA:ssa

sotki itsensä helposti ongelmiin, jos alkoi kysellä Venäjistä liikaa. En siis kysynyt mitään. Kun Lofgren sitten jäi eläkkeelle niin kuin oli sanonut tekevänsä, olin varma, etten kuulisi asiasta sen koommin.

Vasta kaksikymmentäkolme vuotta myöhemmin, maaliskuussa 2019, tuo seitsemännen kerroksen myyrä palasi takaisin elämääni – tai tarkemmin sanottuna valtasi elämäni.

Olin irtisanoutunut CIA:sta jo kaksikymmentä vuotta aiemmin ja kirjoittanut siitä lähtien kirjoja. Tavalla tai toisella ne kaikki liittyivät aikaan, jolloin olin vielä CIA:n palveluksessa. Nyt olin kirjoittanut vakoilusta kaiken, mitä minulla oli sanottavaa, ja olin vakaasti päättänyt ruveta kirjoittamaan jostakin muusta.

Olimme Lofgrenin kanssa pitäneet vuosien mittaan yhteyttä, tavanneet yleensä lounaalla ja ottaneet yhdet oluet muutaman aikaa sitten eläköityneen CIA:n työntekijän kanssa. Nyt Lofgrenillä oli todettu varhain alkanut Lewyn kappale -tauti, eräänlainen dementia, joten minä olin kuskina.

Erään tällaisen lounaan jälkeen, juuri kun olimme juuri käänntymässä Lofgrenin kotikadulle, hän totesi yhtäkkiä: ”Taidan tietää, kuka se KGB:n myyrä on.”

Saatoin vain olettaa hänen viittaavan aiempaan keskusteluunme CIA:n pysäköintialueella tuona iltapäivänä vuonna 1996. Koska tiesin, että aihe oli arkaluontoinen, annoin hänen puhua enkä udellut.

”Mietin vain, että jos olisin jatkanut, olisimmeko saaneet hänet kiinni”, Lofgren totesi.

Hän vaikeni hetkeksi, aivan kuin mies, joka on tunnustamaisillaan hirvittävän rikoksen omantunnonvaivojen takia – ja sitten hän sanoi nimen ääneen.

Minun on nykyisin vaikea enää yllättyä mistään, mutta tuolloin mietin hetken, ajaisinko tien sivuun ja vaatisin Lofgrena selittämään, miten helvetissä hän oli päätynyt niin omituiseen, melkoisesta vehkeilystä kertovaan johtopäätökseen. En voinut

missään nimessä kuvitellakaan, että hänen juuri mainitsemansa mies voisi ikinä päättää ryhtyvänsä vapaaehtoisesti vakoilemaan KGB:n hyväksi. En voinut myöskään ymmärtää, mikä motivaatio miehellä siihen olisi ollut tai miten hän olisi voinut selvittää kaikki nämä vuodet jäämättä kiinni. Olin varma, että Lofgrenin täytyi olla väärässä. Toisaalta taas Lofgren ei ollut koskaan perustanut salaliittoteorioista tai aiheettomasta panettelusta. Eikä hän missään nimessä ollut mitenkään tietämätön asioista: Lofgren oli ollut yksi keskeisistä toimijoista Amesin saamisessa telkien taakse.

Olin nähnyt kirjoissa ja lehdissä epämääräisiä vihjauksia, että CIA:n Venäjän-operaatioissa olisi vielä Amesin lisäksi joku KGB:n myyrä. Milt Bearden, joka oli Lofgrenin edeltäjä Venäjäs-tä vastaavan osaston päällikkönä, kirjoitti CIA:sta lähdettyään *Los Angeles Timesiin* kolumnin, jossa hän otti esille tällaisen myyrän mahdollisuuden. Vaikka Bearden ei maininnut ketään nimeltä, hän käytti tästä myyrästä ensimmäisenä julkisesti nimitystä ”Neljäs mies”.

Kun ajoimme eteenpäin hiljaisuuden vallitessa, mainitun miehen mahdollisen petoksen seuraukset singahtelivat ajatuksisani sinne tänne kuin paukkumaissi kattilassa. Hän olisi pystynyt aiheuttamaan Yhdysvaltain kansalliselle turvallisuudelle enemmän vahinkoa kuin yksikään toinen vakooja maan historiassa – juttu olisi aivan eri suuruusluokkaa kuin Amesin, Hanssenin ja Howardin aiheuttamat vahingot yhteensä. Mainittu mies oli tietoinen lähes kaikista CIA:n salaisuuksista, myös kaikkien sen agenttien ja peitetehtävissä toimivien tiedusteluvirkailijoiden oikeista henkilöllisyyksistä. Hän pystyi myös paljastamaan suurimman osan kansallisen turvallisuusviraston NSA:n salaisuuksista, samoin ulkoministeriön ja Pentagonin. Vain murtamalla Yhdysvaltain salaukset KGB olisi voinut saada selville tätä enemmän.

Sitten tajusin, ettei miehen petturuudesta ollut tietääkseni mitään todisteita. Vakoilussa – kuten journalismissakin – poikkeuksellisten väitteiden tueksi on esitettävä poikkeuksellisia todisteita.

Olisin uskonut miehen syyllisyyteen hanakammin, jos olisin omin silmin nähnyt venäläistä uutiskuvaa hänen uhreistaan, kun heitä marssitettiin kahleissa oikeuden eteen Moskovassa. Howardin, Amesin ja Hanssenin tapauksissa olimme nähneet kaiken heidän maanpetoksestaan kertovan todistusaineiston, kun kymmeniä CIA:n ja FBI:n venäläisiä agentteja teloitettiin. Toisaalta taas: kukapa minä olin sanomaan, miten Neljännen miehen juttu olisi edennyt.

Vasta muutamaa tapaamista myöhemmin Lofgren tuli ehdotaneeksi, että pyyhkisin Neljäs mies -tutkinnasta pölyt ja katsoisin, voisinko saada siihen puhallettua uutta elämää. Hän ei ajatellut, että ratkaisisin jutun, saati että saisin Neljännen miehen vankilaan; FBI oli yrittänyt sitä parhaansa mukaan ja epäonnistunut. Lofgrenin toiveena oli, että kun lähtisin härkkimään jutun hiillosta, Neljäs mies saisi tietää asiasta ja saisi maksaa tekosistään unettomina öinä – siinä tapauksessa siis, että hän todella oli syyllinen. Jos hän taas ei ollut syyllinen, hän pitäisi koko selvittelyä juonittelevana paskapuheena eikä uhraisi sille sen enempää ajatuksia. Oli miten oli, kun oli viettänyt niin paljon aikaa CIA:ssa kylmän sodan aikaan kuin minä, ei Lofgrenin esittämään haasteeseen voinut vastata kuin yhdellä tavalla, vaikka se kuulostikin taistelulta tuulimyllyjä vastaan.

CIA ei ollutkaan vielä päässyt minusta eroon – enkä minä päässyt sittenkään vielä kirjoittamaan muista aiheista.

* * *

Koko sinä aikana, jonka olin CIA:n palveluksessa, toimin vain harvoin ”kohde Neuvostoliiton” parissa, kuten CIA:ssa sanottiin. Sen sijaan olin kentällä yhden jos toisenkin valtakunnan raunioilla: Sarajevossa, Beirutissa, Khartumissa ja niin edelleen, niin sanotuissa ”pehmeissä kohteissa”. Työskentelin kuitenkin monien sellaisten rinnalla, jotka olivat omistaneet koko uransa

Neuvostoliiton tarkkailemiselle. Olin varma, että he auttaisivat minua ottamaan selkoa Neljäs mies -jahdistista.

Kun aloin soitella entisille kollegoilleni kyselläkseni Neljännestä miehestä ja KGB:stä, aluksi minua tervehdittiin sydämellisesti: ”Kiva kuulla sinusta.” Mutta kun he tajusivat, mitä ajoin takaa, tuntui kuin jotakin katkaisijaa olisi käännetty heidän mielessään: heistä tuli yhtä vähäsanaisia ja yrmeitä kuin neuvostovirkamiehet. He selvästikin ajattelivat, ettei minun tarvinnut tietää yhtään mitään Neljännestä miehestä, hänen jahtaamisestaan tai mistään muustakaan, mikä liittyi häneen edes etäisesti. Minun oli parempi painua pois kyselemästä. Jotkut valehtelivat minulle suoraan päin naamaa ja muutama jopa teeskenteli, ettei ollut koskaan kuullutkaan mistään Neljännestä miehestä, vaikka tiesin tasan tarkkaan, että he olivat kyllä perillä hänestä. Suoraan sanoen hämmästyin, että he suotta valehtelivat näin monen vuoden jälkeen – ikään kuin he olisivat kieltäneet yhteisen työhistoriamme CIA:ssa.

En tiedä miksi, mutta aluksi kuvittelin naiiviuttani herättäväni Neljäs mies -tutinnan henkiin vain keräämällä vanhan jengin kasaan. Lämmittelisin vanhaa työtoveruuttamme, vetoaisin heidän omaan uteliaisuuteensa, ja yhdessä saisimme ratkottua tätä vanhaa arvoitusta. Typerää kyllä, kuvittelin Neljättä miestä seuraavan epäilysten ja vainoharhaisuuden sumuverhon nyt jo hälvenneen – olihan mennyt jo yli kaksikymmentäviisi vuotta siitä, kun CIA oli määrännyt tutinnan käynnistettäväksi. Vilpittömät kyselyni menneistä tapahtumista kaikuivat kuitenkin kuuroille korville. Oliko näillä ihmisillä jokin synkänsvyvä salaisuus, jota he eivät koskaan paljastaisi? Ehkäpä. Luulen kuitenkin, että tilanne on heille kiusallinen, koska he ovat omistaneet koko elämänsä tälle organisaatiolle. Kukapa haluaisi joutua eläkkeellä toteamaan, että onkin tehnyt turhaa työtä.

Hugh ”Ted” Pricen omertà-valaa aika ei totisesti ollut haalistanut. Hän oli ollut CIA:n operatiivinen varajohtaja, joka oli määrännyt Neljäs mies -jahdin alulle. Soitin hänelle siinä toivossa,

että häntä ainakin kiinnostaisi kuulla, miten tutkinta oli edennyt hänen jäätyään eläkkeelle vuonna 1995. Hän kuitenkin keskeytti minut heti pidättyväisen arvokkaaseen tapaansa todeten, ettei häntä kiinnostanut puhua menneistä. Hän oli jättänyt kaiken tällaisen kauas taakseen, sillä selvä. Hän menehtyi tämän kirjan kirjoittamisen aikana. Yhtä kylmästi minut torjui Pricen edeltäjä, Tom Twetten, joka sattui epäonnekseen istumaan operatiivisen varajohtajan pallilla, kun Ames paljastui. Olin työskennellyt yhdessä Twettenin kanssa ulkomaankomennuksella, mutta sekään ei saanut häntä pehmenemään. Hänen mukaansa ongelmana oli ollut Ames ja vain Ames. Asiasta ei siis ollut mitään tarvetta keskustella. Kolmas entinen operatiivinen varajohtaja, Mike Sulick, joka oli ollut myös Moskovan-aseman päällikkönä, ilmoitti, ettei hän uskonut mitään Neljättä miestä koskaan olleenkaan. Eräaseen CIA:n koodivirkailijaan oli kohdistunut tutkinta, mutta se ei ollut johtanut mihinkään. Entinen kansallisen turvallisuuden johtaja James Clapper ja entinen CIA:n pääjohtaja Mike Hayden totesivat minulle kumpikin, etteivät olleet koskaan kuulleetkaan mistään Neljänestä miehestä. Mietin, miten tämä oli mahdollista, koska sen perusteella, mitä olin saanut selville, Neljäs mies -jahti oli eittämättä Yhdysvaltain historian merkittävin vakoojamysteeri.

Soitin entiselle Itä-Afrikan asemajohtajalle, joka oli suhtautunut Maxiin aluksi skeptisesti. Hän totesi minulle kuitenkin varsin selvin sanoin, ettei asemalla hänen aikanaan ollut KGB-agentteja eikä myöskään ”kehiteltäviä” – ihmisiä, joita agenttilyhdyshenkilöt yrittävät värvätä agenteiksi. Ajattelin kysyä häneltä, miksi hän edelleen halusi peitellä Maxin toimintaa, koska Max ei ollut enää aktiivinen vaan kutakuinkin turvallisesti KGB:n ulottumattomissa. Puhumattakaan siitä, että tässä vaiheessa tunsin Maxin tarinan paremmin kuin hän. Huomasin kuitenkin, ettei hän ollut halukas vastaamaan kysymykseeni.

Yhtä haluttomia olivat jututtamani henkilöt, jotka olivat alempana arvojärjestyksessä. Entinen Venäjän-operaatioiden johtaja

jopa järkyttyi siitä, että olin ylipäätään kuullut yhteisestä Neljäs mies -jahdistista. Sitten hän kuitenkin myönsi, että Amesin jälkeenkkin oli ollut joku huomattavaa vahinkoa aiheuttanut Venäjän kaksoisagentti. ”Et uskoisi, mitä nimiä epäiltyjen listalle karsinnan jälkeen jäi”, hän sanoi. Hän antoi minulle tiedonmurusen: venäläiset viittasivat tähän agenttiinsa toisinaan nimellä *Siem*, joka tarkoittaa venäjässä seitsemää. Tämä entinen johtaja totesi lisäksi, että Neljäs mies liittyi jotenkin tutkintaan, joka koski Venäjän-operaatioissa toimineen MI6-virkamiehen epäilyttävää kuolemaa Lontoossa. Miesparka oli tapettu edelleen selvittämättömässä iskussa Lontoon keskustassa eräänä lauantai-iltana. Kysyin, olivatko venäläiset mahdollisesti murhanneet hänet siksi, että hän oli saanut Neljänneestä miehestä jotakin selville. Tässä vaiheessa haastateltavani ilmeisesti katsoi kertoneensa jo liikaa-kin ja totesi, että hänen täytyy nyt mennä. Hän ei enää koskaan vastannut soittoihini.

Toinen entinen Venäjän-operaatioiden johtaja korjasi, ettei venäläistä kaksoisagenttia koskaan sanottu Neljänneksi mieheksi vaan itse asiassa ”kolmanneksi”. Hän päätyi tähän järjestysnumeroon laskemalla pois joukosta Howardin, joka oli tarkkaan ottaen ennemmin loikkari kuin kaksoisagentti. Numeroinnista riippumatta hänellä ei ollut epäilystäkään, etteikö venäläisillä ollut joku CIA:ssa ollut, ja korkealla tasolla, paljon Amesia ylempänä. ”Siitä oli aivan liikaa merkkejä, jotta mihinkään muuhun johtopäätökseen olisi voinut tulla”, hän sanoi. ”Jäljet johtivat aina seitsemänten kerrokseen asti”, hän lisäsi sen tarkemmin selittämättä. Tämän Venäjä-johtajan mukaan Kolmas mies oli niin hyvissä asemissa, että hän oli saanut Amesiin verrattuna moninkertaisesti vahinkoa aikaan. Lukuisten arkaluontoisten salaisuuksien lisäksi hän oli toimittanut venäläisille Jeltsinin ja Clintonin välisiä keskusteluja koskevan muistion. Haastateltavani mukaan KGB oli sitten käyttänyt muistiota aseenaan heiluttamalla sitä Jeltsinin nenän edessä varoituksena: Jeltsinin ei auttanut hankkiutua liian

hyviin väleihin amerikkalaisten kanssa, tai he saisivat sen selville ja Jeltsin joutuisi maksamaan. Tähän entinen kollegani kuitenkin veti rajan: hän kieltäytyi kertomasta minulle, ketä piti Kolmantena miehenä tai mistä hän tiesi, mitä Kolmas mies oli KGB:lle luovuttanut. Kun kysyin, miksi tähän koko juttuun oli niin vaikea päästä pureutumaan, hän totesi pahaenteisesti vain: ”Venäläiset tekevät mitä tahansa Kolmatta miestä suojellakseen.”

Kerroin yhdelle Ames-jahdin päätutkijoista, Sandy Grimesille, millaiseen lähes allergiseen reaktioon olin törmännyt. Häntä huvitti, miten naiivisti olin menetellyt. Hän sanoi, että silloinkin kun Amesia vastaan alkoi olla todisteita roppakaupalla, kukaan seitsemännessä kerroksessa ei halunnut kuullakaan, että KGB:llä voisi olla myyrä CIA:n Neuvostoliitto-operaatioissa. He eivät myöskään missään nimessä halunneet edes ajatella mahdollisuutta, että myyrä otettaisiin kiinni heidän vahtivuorollaan. Miksi mikään olisi nykyisin toisin? Minulle Kolmannesta miehestä kertonut Venäjä-johtaja oli törmännyt samaan tiiliseinään, kuten hän minulle paljasti. Kun hän oli vasta aloittelevana agenttilyhdysmiehenä yrittänyt jo varhaisessa vaiheessa esittää, että vuosien 1985–1986 venäläisten agenttien joukkomenetysten takana oli kaksoisagentti, Neuvostoliitto-osaston johtaja Burton Gerber suhtautui koko asiaan ivallisesti ja piti häntä sekopäisenä kiihkoilijana, joka vain haaskasi kaikkien aikaa ”pimeyden voimia” koskevilla salaliitto-teorioillaan. Miehen ura sukelsikin välittömästi tämän jälkeen. Hänet pakotettiin pois operatiiviselta puolelta tiedustelupääosastolle. Agenttilyhdysmiehelle se oli yhtä helvettiä. Lofgren pelasti hänet viimein takaisin operatiiviselle puolelle.

Onneksi jotkut Neljäs mies -jahdissa suoraan mukana olleet suostuivat puhumaan minulle virallisestikin. He esittelivät minulle Neljännessä miehestä kertovat todisteet siltä osin kuin voivat. He muistavat parhaiten tutkinnan jälkimainingit, koska se oli heidän uransa häiritsevin kokemus: seurauksiltaan näin merkittävän tosiasian tukahduttaminen raa’alla voimalla. Kymmenkunta